

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

В. о. завідувача кафедри

_____ О. А. Чаркіна

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ДО НОВИХ УМОВ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПП-20
ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 053 Психологія
Барової Анастасії Георгіївни

Керівник канд. психол. наук, доцент
кафедри практичної психології
Шаповал І. М.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, **Барова Анастасія Георгіївна**, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно і не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Барова А. Г. _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНОЇ ДИТИНИ ДО НОВОГО СЕРЕДОВИЩА	6
1.1. Психологічні аспекти адаптації вимушено переміщених осіб в умовах війни.....	6
1.2. Деадаптивні наслідки вимушеного переселення та фактори успішної адаптації дітей ВПО	11
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНИХ ДІТЕЙ.....	15
2.1. Організація, процедура та аналіз результатів емпіричного дослідження.....	15
2.2. Рекомендації щодо психологічного забезпечення адаптації дітей ВПО.....	20
ВИСНОВКИ	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	24
ДОДАТКИ.....	29

ВСТУП

У сучасному світі вимушене переселення стає дедалі актуальнішою проблемою, яка ставить перед суспільством чимало викликів. Зокрема, діти молодшого шкільного віку, які переселені через війну, повинні пройти через надзвичайно складні випробування в процесі адаптації до нових умов життя та навчання. Від успішної адаптації цих дітей залежить не тільки їх особистісний розвиток і успішність, а й майбутнє в цілому.

Адаптація вимушено переселених дітей молодшого шкільного віку є складним і багатограним процесом, що включає соціально-економічні та психолого-педагогічні аспекти. Українська наука має вагомий доробок у розробці цієї проблематики. Так дослідження теоретичних і прикладних аспектів соціально-психологічної адаптації особистості до умов і наслідків війни здійснили Вишневський В., Гавриловська К., Коробка Л., Куліченко В.); особливостям соціально-економічної адаптації внутрішньо переміщених осіб розробка присвячені роботи Мазіної Н., Ніконової Д.; теоретичні засади соціально-педагогічного супроводу дітей вимушених переселенців стали предметом досліджень Алексеєнко Т. зі співавторами, Блажівського М., Блинової О., Борисової О. зі співавторами, Волочок В., Жданович Ю., Зінченко О., Максименко С. та ін.), на вивчення особливостей соціально-психологічної адаптації дітей-мігрантів в освітньому середовищі спрямували свої наукові розвідки Коваленко А., Хачатурян Ю.; особистісними передумовами адаптації дітей ВПО займались Лихацька Н., Діброва В., Котух Л. Куліченко В., Спринська З. та ін.

Мета роботи – виявлення особливостей соціально-психологічних особливостей адаптації вимушено переселених дітей молодшого шкільного віку до нових умов, а також розробка рекомендацій щодо психологічного забезпечення освітніх умов її ефективності.

Завдання роботи:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до вивчення адаптації вимушено переселених осіб.
2. Визначити особливості соціально-психологічної адаптації дітей-переселенців молодшого шкільного віку до нових умов життя і навчання.
3. Здійснити емпірично дослідження емоційного стану та адаптивності молодших школярів, які були вимушено переселені.
4. Розробити рекомендації щодо психологічної підтримки адаптації дітей-переселенців.

Об'єкт дослідження: психологічна сутність і закономірності соціально-психологічної адаптації вимушено перемішених осіб до нових умов.

Предмет дослідження: особливості соціально-психологічної адаптації до нових умов вимушено перемішених осіб молодшого шкільного віку.

Методи дослідження. *Теоретичні:* аналіз психологічної літератури; *емпіричні* (психологічне тестування з використанням проєктивних методик «Мій клас» і «Людині під дощем»).

Структура роботи. Робота має вступ, два розділи, висновки, список літератури і додатки. Список використаних літератури налічує 33 найменування. Робота містить 2 таблиці та 1 рисунок; вміщує 2 додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНОЇ ДИТИНИ ДО НОВОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Психологічні аспекти адаптації вимушено переміщених осіб в умовах війни

Адаптація – це форма взаємодії людини з навколишнім середовищем, це соціально зумовлене явище. Поняття адаптації визначається як процес або результат пристосувальної взаємодії між організмом та його оточенням, спрямований на досягнення гармонії та стабільності у нових умовах. Пристосувальна діяльність людини обумовлена соціально детермінованими потребами, але разом з тим вона біологічно специфічна, притаманна організму людини. Все це характеризує адаптацію як соціально-фізіологічний процес [12]. Успішність адаптації залежить від характеристик середовища та індивіда. Чим складніше нове середовище (наприклад, більше соціальних зв'язків, складніше спільна діяльність, вище соціальна неоднорідність), чим більше відбувається в ній змін, тим важче для індивіда соціально-психологічна адаптація. Адаптація буде успішною, якщо особистість є адаптивною. Адаптивність – це комплекс активних когнітивних, афективних і поведінкових механізмів та їхнє нейрофізіологічне забезпечення [32].

Пристосування включає три рівні адаптивної поведінки людини: біологічний, психологічний і соціальний. Фізіологічна адаптація – це здатність організму доцільно перебудувати функціональний стан відповідно до вимог оточення [6].

Психологічна адаптація – це процес, який сприяє адаптивній поведінці людини, формуванню цілей і програм її реалізації в ситуаціях значної новизни та значущості. Цей процес взаємодії особистості з середовищем, в якому вона має враховувати переваги даного середовища і позитивно впливати на нього

для забезпечення задоволення своїх базових потреб та реалізації змістовних зв'язків. Психологічна адаптація здійснюється психологічними засобами – змінами у процесі психічного відображення оточуючого середовища [12].

Соціально-психологічна адаптація визначається як процес активного пристосування індивіда до середовища, що змінилося, за допомогою різних соціальних засобів. Вона є елементом діяльності, спрямованої на освоєння відносно стабільних умов середовища, розв'язання типових проблем, що повторюються, шляхом використання прийнятих способів соціальної поведінки. Основним способом соціально-психологічної адаптації є прийняття норм і цінностей нового соціального середовища (групи, колективу, організації, територіальної спільності, в які приходить індивід), форм взаємодії (формальних і неформальних зв'язків, стилю керівництва, сімейних і сусідських стосунків тощо), а також форм предметної діяльності (наприклад, способів професійного виконання робіт або сімейних обов'язків). Соціально-психологічна адаптація також, як і психічна, має дві форми: активну, коли індивід прагне впливати на середовище з тим, щоб змінити його (у тому числі ті норми, цінності, форми взаємодії і діяльності, які він повинен освоїти), і пасивну, коли він не прагне до такої дії і зміни [26].

Показниками успішної соціально-психологічної адаптації є високий соціальний статус індивіда в соціальному середовищі, його психологічна задоволеність цим середовищем в цілому та її елементами, найбільш важливими для нього [17].

Наразі в Україні проблема вимушеного переселення дітей молодшого шкільного віку внаслідок війни стає все більш актуальною та складною. Цей процес не лише викликає стрес та травми у дитині, але й має значний вплив на її психологічний, соціальний та навчальний розвиток. Тому вивчення їхньої адаптації є надзвичайно важливим завданням, яке постає перед психологами.

Як зазначає Коробко Л. [18], поняття «вимушене переміщення» стосується ситуацій, в яких люди змушені залишити місце проживання через небезпеку чи насильство, військовий конфлікт, стихійне лихо, політичні

репресії чи інші негативні обставини. Це може включати втечу від війни, геноциду, насильства або стихійних лих, які загрожують життю та безпеці людей. Вимушене переміщення може змусити людей покинути свою країну чи місто та шукати притулку в інших місцях чи країнах. Для означення усіх таких людей, які покинули домівки через війну та перемістились у межах країни, використовується усталений юридичний термін – «внутрішньо переміщені особи» (ВПО), також доречно використовувати найменування «вимушені переселенці» та «вимушені мігранти»».

У контексті вимушеного переселення адаптація означає здатність переміщених осіб успішно справлятися з новими соціальними, економічними, культурними та психологічними проблемами, з якими вони стикаються в новому місці проживання. Адаптація може включати зміни способу життя людини, установок, структури соціальних відносин, а також поведінки та емоційного стану [22]. Таким чином, вимушене переміщення включає переміщення людей зі свого звичайного місця проживання через несприятливі обставини, тоді як адаптація описує процес та результат адаптації до нових умов внаслідок цього переміщення.

Москвяк Н. [25] зауважує на таких специфічних особливостях молодшого шкільного віку, які впливають на процес адаптації дітей ВПО.

1. Залежність від дорослих. Діти молодшого шкільного віку потребують підтримки дорослих, особливо в період стресу та небезпеки, страху невідомого після переїзду. Вони можуть шукати підтримку, безпеку або захист у вигляді мами, тата, вчителів, рідних. Для батьків, родичів, вчителів необхідно проявляти в період адаптації підтримку та розуміння, щоб дитина почувала себе комфортно на новому місці.

2. Емоційна вразливість. У зв'язку з переїздом на нове місце мешкання або зі зв'язку зі стресом внаслідок перебування в окупованих територіях діти відчують смуток, страх, тривогу, роздратування, безсилля перед якоюсь утрудненнями чи незнайомими ситуаціями. Тому вони виражають свої емоції за допомогою активної поведінки, привертання до себе уваги дорослих, ігор,

малюнків тощо. Спілкування дорослих з такими дітьми та підтримка і допомога щодо усвідомлення та виявлення визначити їхніх переживань сприятиме тому, щоб діти були здатні керувати своїми емоціями та справлятися зі стресом.

3. Потреба в стабільності. Дітям ВПО дуже важливо мати регулярний та стабільний розпорядок в нових умовах перебування. Переселення рушить звичайний та стабільний плин життя, порушення якого можуть призвести до стресу, тривоги, нестабільності, невпевненості у завтрашньому дні. Створення нового ритму, розпорядку, правил та запорука безпеки можуть допомогти дітям легше та швидше адаптуватися до нових умов.

4. Необхідність у соціальній інтеграції. Переселеним дітям потрібно мати можливість спілкуватись із однолітками, знаходити нових друзі. Соціальна інтеграція сприяє тому, щоб діти ВПО відчули себе частиною нового соціуму та мали соціальну затребуваність у колективі однолітків.

5. Необхідність підтримки навчального процесу. Учні-переселенці здебільшого мають певні труднощі в навчанні через мовний бар'єр, культурні суперечки, або через повну втрату попередньої освіти. Колектив школи, класний керівник мають мати інформаційні ресурси і методичне забезпечення для забезпечення навчального та адаптивного процесу для дітей ВПО.

6. Психологічна підтримка. Переселення здебільшого несе травматичний досвід для дітей. Тому потрібна система психологічного супроводу щодо консультування батьків, психокорекції та психотерапії (у важких випадках) для того подолання посттравматичних наслідків перебування у небезпечних умовах [25].

Поняття цих особливостей допоможе батькам, вчителів, шкільному колективу, надавати ефективну підтримку та допомогти у адаптації після вимушеного переселення.

Виокремлюються внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні) фактори, що сприяють адаптації ВПО. До внутрішніх факторів відносять емоційний стан, рівень самооцінки, відчуття безпеки, адаптивність,

комунікативну компетентність (здатність до ефективної взаємодії з оточуючими), особистісні ресурси (навички саморегуляції, саморозвитку). Розглянемо ці фактори в контексті особливостей, які мають місце для дітей ВПО молодшого шкільного віку [10].

На емоційний стан дітей ВПО впливає те, що вони переживають страх і тривогу, бояться невідомого, нових загроз або розлуки з близькими. Тривога може посилюватися через відчуття втрату звичного способу життя, безпеки та стабільності, через невпевненість у майбутньому та хаотичне оточення. Втрата рідної домівки, розлука з сім'єю або близькими, втрата дорогих дитині людей може викликати надзвичайне горе і смуток. Переживаючи дратівливість і гнів через втрату контролю над ситуацією, діти можуть виявляти гіперактивність, нестабільність в фізичній активності, невпевненість і неврівноваженість.

Особистісні наслідки переживання травматичних подій (жахливих ситуацій, які вони побачили на власні очі – вибухи, руйнації, насильство або втрата родичів) можуть виражатись симптомах посттравматичного стресового розладу: нічні кошмари; спалахи спогадів; тривожні реакції; депресія та апатія; втрата мотивації, інтересу до повсякденної діяльності; відчуття безнадії; стрес нестабільності. На особистісному рівні також виникають порушення, спричиненими впливом нового соціального та освітнього середовища: відчуття відчуженості та відторгнення в новому середовищі через відмінності в культурі, мові або через відсутність впевненості у собі, соціальну ізоляцію від однолітків або труднощі у створенні нових дружніх і соціальних зв'язків: незрілість адаптивних властивостей через низький рівень фізичної та психологічної ресурсності [2].

Зовнішні фактори передбачають:

1) умови, що забезпечуються на державному рівні:

– доступність для ВПО медичних заходів профілактики, лікуванні і реабілітації;

- доступність і дієвість заходів професійного психологічного супроводу (соціальні програми профілактики і реабілітації, послуги оперативної і пролонгованої психологічної допомоги);

2) умови, що забезпечуються на соціальному рівні:

- соціальна толерантність (терпиме ставлення, повага, прийняття і правильне розуміння оточуючих людей);
- підтримка соціального оточення (увага і турбота близьких);
- активна взаємодія з оточенням [13].

Соціальні фактори адаптації зумовлюють взаємодію з ровесниками та вчителями, відчуття приналежності до нової спільноти та розвиток соціальних навичок. Психологічна підтримка та створення сприятливої навчальної атмосфери можуть значно полегшити адаптацію дітей та забезпечити їхній успіх у навчанні та соціальній інтеграції.

1.2. Деадаптивні наслідки вимушеного переселення та фактори успішної адаптації дітей ВПО

Адаптація вимушено переселених дітей молодшого шкільного віку є процесом, який є складним і тривожним через зміну звичного оточення, розрив зі звичними соціальними зв'язками та втрату стабільності. Діти у цьому віці особливо вразливі та можуть потребувати особливої уваги та підтримки з боку родини, школи та спільноти. Через це виникають такі наслідки деадаптивної природи (Блинова О. [7]).

1. Стрес та тривога. Діти, яких вимушено переселили, можуть відчувати стрес, занепокоєння, невпевненість, небезпеку через втрату звичного способу життя у стабільних умовах, незрозумілість нового місця проживання. Стрес і тривога можуть проявлятися як психосоматичні симптоми (головний біль, розлади травлення тощо) або як психологічні симптоми (зміна поведінки, млявість чи агресія, когнітивні порушення).

2. Втрата ідентичності та самоповаги. Дуже важливо щоб діти ВПО мали почуття стабільності та безпеки. Втрата сімейного оточення, домівки, внаслідок жахливих подій може викликати відчуття невпевненості у собі, втрату соціально-психологічних орієнтирів щодо особистісної Я-концепції.

3. Соціальна ізоляція та адаптація в новій групі. Переселені діти можуть зазнавати труднощів із встановленням соціальних зв'язків у новому середовищі, оскільки відчують себе чужими в новому оточенні однолітків і дорослих. Тому такі діти потребують додаткової, моральної підтримки, щоб налагодити дружбу, та відчуття впевненості та безпеку в новому колективі.

4. Проблема навчання. Одним із важливих аспектів адаптації є успішна інтеграція в нову освітню систему. Діти які вимушено переселені будуть мати труднощі із навчанням через мовні, культурні, соціальні бар'єри, втрату чи призупинення попередньої освіти, недостатність ресурсів для успішного навчання (психологічних, матеріальних, соціальних).

5. Потреба в соціальній та психологічній підтримці, терапевтична допомога. Терапевтичними заходами при допомозі дітям ВПО в адаптації є індивідуальне консультування, групова терапія або арт-терапія, спрямовані на подолання соціально-психологічних труднощів, пов'язаних з переїздом [7].

Ці аспекти взаємозалежні та важливі для успішної адаптації вимушено переселених дітей. Надання підтримки та ресурсів для їх психічного та емоційного здоров'я є важливою частиною процесу переміщення та початку нового життя після переселення [13].

Розглянемо фактори, які забезпечують успішну на адаптацію вимушено переселених дітей (Москв'як. Н. [25]).

1. Підтримка та стабільність в сім'ї. Для дітей роль сім'ї в процесі адаптації надзвичайно важлива. Якщо є турбота, безпека, стабільна спокійна домашня обстановка, це все сприяє швидкій, легкій адаптації. Якщо навпаки є розбіжності в сім'ї, небезпека для дитини, стрес або відсутність будь-якої підтримки, це може ускладнити, уповільнити процес адаптації.

2. Соціальна активність. Дружні стосунки, нові інтереси, участь у шкільному житті, позашкільна активність відіграють вирішальну роль у формуванні соціальної ідентичності та інтеграції в новому соціумі, що допоможе дитині легше та спокійніше пережити стрес та забезпечить ефективну адаптацію до нового середовища.

3. Матеріальні ресурси та доступ до послуг. Служба у справах дітей, охорона здоров'я, освіта, медицина та інші соціальні ресурси є одними із ключових факторів, які впливають на успішну адаптацію дитини ВПО. Доступ до цих ресурсів, знижує, тривогу, стрес дитини та допомагає в адаптації.

4. Психологічна стійкість. Небагато дітей ВПО можуть пережити більш травматичні переживання, такі як, окупація, насильство, втрата рідних або близьких людей, щоденні обстріли території де вони жили, все це ускладнює процес адаптації. Існують також індивідуальні відмінності реакцій на стрес, тривогу, небезпеку, тому деякі діти є більш психологічно стійкими, ніж інші.

5. Культурні особливості. Відмінність в культурних нормах, цінностях та звичаях між тим, звідки переїхали, і тим ,куди приїхали, можуть вплинути на адаптацію дітей. Деякі нові правила і норми можуть бути для дітей незвичними, незрозумілими, що уповільнить процес адаптації.

6. Особистісні характеристики та розвиток. Кожна дитина відрізняється одна від одної, та її реакція на переселення визначатиметься її індивідуальними особистісних характеристиками, рівнем розвитку. Чим більш адаптивної є дитина, тим менше часу, власних зусиль та соціальної підтримки їй знадобиться для ефективною адаптації до нових умов [25].

Автор також зауважує, що усі ці фактори спрацьовують не поодинокі, у системі і взаємній залежності. Успішна адаптація визначається саме інтегральною і комплексною взаємодією цих факторів.

Отже адаптація дітей молодшого шкільного віку після переселення є дуже важким етапом у їхньому житті, який потребує комплексного

психологічного підходу та уваги на багатьох різних аспектів їхнього життя та середовища: освітнього, соціально-економічного та культурного.

Фактори, що впливають на адаптацію, різноманітні та мають складну взаємодію: з одного боку, це культурні особливості, мовні бар'єри, соціальний статус сім'ї, доступ до освіти та медичних послуг, з іншого – індивідуальні особистісні властивості та можливості дитини.

Важливо враховувати індивідуальні потреби кожної дитини та надавати підтримку та ресурси для успішної адаптації. Психологічні аспекти пристосування до переміщених дітей включають стрес, тривогу, депресію та інші психологічні проблеми, які можуть виникнути після втрати дому, розлучення з родиною та адаптації до нового середовища. Емоційно-психологічний стан дітей під час адаптації дітей-переселенців, а також їхня статусна позиція, активна взаємодія в шкільному оточенні є важливими передумовами, які впливають на успішність та здоров'я дітей ВПО.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНО ПЕРЕСЕЛЕНИХ ДІТЕЙ

2.1. Організація, процедура та аналіз результатів емпіричного дослідження

Емпіричне дослідження щодо адаптації вимушено переселених дітей має на меті зібрати конкретні дані та інформацію про їхню адаптацію до нового середовища. Емпіричне дослідження було проведено в межах психологічної підтримки дітей ВПО, яка здійснюється під егідою Комунального закладу «Нікопольський міський центр соціальних служб» Нікопольської міської ради. Вибірка включає 38 учнів 1-4 класів початкової ланки різних закладів середньої загальної Нікопольської міської та Нікопольської сільської територіальних громад. Усі досліджувані є вимушено переміщеними особами.

Дослідницька робота проводилась за такими етапами.

1. Формулювання мети та завдань дослідження.

Мета – визначення особливостей адаптації вимушено переселених дітей до нового середовища.

Завдання: оцінка рівня тривожності, емоційного стану соціальної інтеграції дітей; ідентифікація факторів, що впливають на їхню адаптацію; розробка рекомендацій щодо сприяння процесу адаптації.

2. Добір психодіагностичного інструментарію:

3. Організація та проведення дослідження.

4. Аналіз емпіричних даних та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.

5. Розробка рекомендацій сприяння процесу адаптації вимушено переселених дітей.

Психодіагностичне обстеження проводилось з використанням такого інструментарію:

- Методика «Мій клас» [24];
- Методика «Людина під дощем» [23];

Методика «Мій клас» є проєктивною і спрямована на визначення соціально-психологічного становища, ставлення до навчання дітей молодшого шкільного віку, а також труднощів навчальної адаптації та адаптації в шкільному середовищі. Такі завдання конкретизуються в питаннях, відповіді на які має отримати психолог:

- З ким із учасників ситуації ототожнює себе досліджуваний?
- Яке місце в класі він відводить ідентифікованому з собою персонажу (поруч з учителем, поза класною кімнатою, разом з іншими дітьми, один)?
- Який зміст занять, що є емоційно значущими для досліджуваного?

Стимульний матеріал – малюнок класу (додаток А). Інструкція: «На цьому малюнку схематично зображений ваш клас. За столом сидить вчитель, учні зайняті своєю справою. Частина дітей грає. Знайдіть і позначте хрестиком на малюнку себе, напишіть поруч свої ім'я та прізвище. Потім позначте (теж хрестиком) на малюнку свого товариша, напишіть поруч його ім'я і прізвище».

Таблиця 2.1

Результати дослідження за методикою «Мій клас»

Позиція	Результат	
	К-сть осіб	%
– один, подалі від вчителя	6	15,8%
– дитина пішла з класу	17	46,5%
– групові навчальні позиції	12	31,5%
– ігрова позиція	3	6,2%
<i>Разом</i>	38	100,0%

Ідентифікація з позиціями, пов'язаними з виконанням навчальних дій (розв'язання завдання біля дошки, спільне читання книги, запитання до вчителя), вказує на вираженість пізнавальних інтересів та інтерпретуються як

адекватність соціально-психологічного та навчального статусу молодшого школяра. Ідентифікація з груповими позиціями (діти, що стоять у парі, разом читають, грають) вказує на наявність соціальної підтримки з боку однолітків й однокласників та інтерпретуються як прояв благополучної соціально-психологічної адаптації дитини.

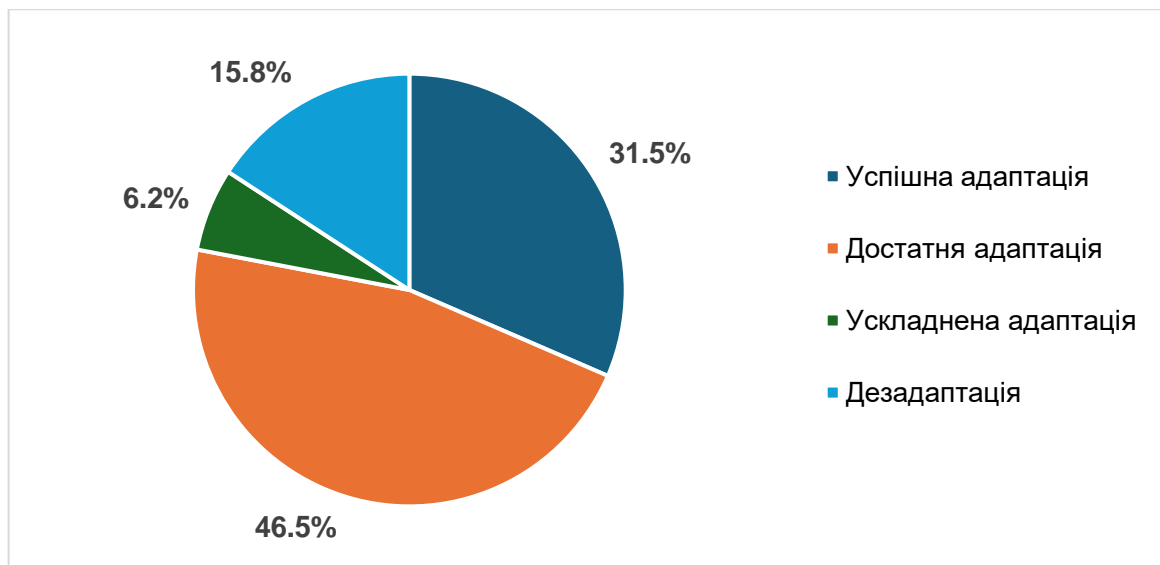

Рис. 2.1. Рівні адаптації досліджуваних (психологічний діагноз за методикою «Мій клас»).

За результатами можемо визначити, що 17 (46,5%) досліджуваних дітей ВПО демонструють достатній рівень адаптованості у новому середовищі, що відповідає достатньо благополучному емоційному стану (табл. 2.1, рис. 2.1).

Ідентифікація з позицією поряд з учителем (учитель уособлює значущою особою для досліджуваного) виражає ототожнення себе з учнем, прийнятим дорослим та інтерпретується як прояв благополучної соціально-психологічної адаптації дитини. Тож, для 12 (31,5%) досліджуваних учитель є значущим дорослим в новому середовищі, що сприяє успішній соціально-психологічній адаптації та стану суб'єктивного благополуччя.

Ідентифікація з позицією «один, подалі від вчителя», «дитина пішла з класу» вказує на емоційне неблагополуччя дитини інтерпретуються як наявність дезадаптації в освітньому просторі. За отриманими результатами

6 (15,8%) можна охарактеризувати як дезадаптивних, що супроводжується негативним емоційним станом.

Ідентифікація з ігровою позицією інтерпретується як відсутність навчальної позиції, що ускладнює адаптацію в освітньому середовищі. 3 (6,2%) досліджуваних зазнають адаптаційних труднощів в освітньому середовищі через несформованість навчальної позиції.

Методика «Людина під дощем» є проєктивною і спрямована на визначення допомагає визначити силу характеру людини, її здатність долати несприятливі ситуації, долати стреси, протистояти їм, бути адаптивною.

Процедура проведення: на аркуші паперу пропонується намалювати людину, а потім, на іншому такому ж аркуші – людину під дощем. Зіставлення двох малюнків дозволяє визначити, як досліджуваний реагує на стресові, несприятливі ситуації, що він переживає у в утруднених ситуаціях.

Інтерпретація здійснюється на основі порівняння малюнків. Джерелом психологічної інформації є другий малюнок: зображення людини – сам досліджуваний, дощ символізує складні умови життя, характер зображення дощу пов'язаний з тим, як досліджуваний сприймає ситуацію, засоби захисту від дощу – це символи захисних механізмів, способів справлятися з неприємностями (додаток Б).

Малюнки аналізувалися за такими критеріями: розмір і розташування малюнків, техніка виконання малюнків, сюжет і окремі деталі (дощ, атрибути дощу, засоби захисту), старанність, промальровка деталей на малюнку тощо.

Після малювання з досліджуваними було проведено індивідуальні бесіди з метою уточнення деталей малюнків, індивідуальних семантичних уявлень. Досліджуваним були поставлені такі питання:

- Розкажи про цю людину: як вона почувається, які в неї почуття, про що вона думає?
- Чого вона найбільше хоче зробити?
- Дощ пішов несподівано або за прогнозом?
- Людина була готова до того, що піде дощ чи для неї це несподіванка?

- Чи подобається тобі, коле йде дощ? Чому?
- Якщо людині під дощем погано, то чим їй можна допомогти?
- Що сама людина може зробити, щоб впоратися з дощем?

Зазначимо, що необхідно дізнатися, чи сприймає досліджуваний дощ як негативний фактор, чи в нього взагалі є звичка ходити під парасолькою.

Проективна інтерпретація малюнків досліджуваних, а також психологічна інформація, отримана в процесі бесід з ними, дозволять виокремити такі результати дослідження за методикою «Людина під дощем» (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2

Результати дослідження за методикою «Людина під дощем»

Діагностичний критерій	Психологічний діагноз	Результати	
		К-сть осіб	%
<ul style="list-style-type: none"> – атмосфера зображеного; – фігура розташована у нижній частині аркуша; – фігура зображена як нестійка. 	Негативний емоційний стан, наявність депресивних тенденцій, невпевненість у собі, пригніченість, нерішучість, страхи, напруження, відсутність рівноваги	21	55,3%
<ul style="list-style-type: none"> – додаткові деталі; – зменшення розміру фігури; – наявність захисного одягу. 	Потреба у зовнішній опорі і підтримці, захисті від проблем, залежність від дорослих.	30	78,9%
<ul style="list-style-type: none"> – фігура розташована переважно у верхній частині аркуша – фігура повернена ліворуч 	Незадоволеність своїм становищем в оточенні, нездатність себе презентувати в ефективній взаємодії з однолітками і дорослими, зосередженість на собі, на своїх думках, на переживаннях у минулому.	26	68,4%
<ul style="list-style-type: none"> – Атрибути дощу (хмари, краплі, калюжі, бруд) 	Очікування неприємних подій, дезорієнтація, соціальна самотність, оцінка оточення як ворожого нестабільного	19	50,0%
<ul style="list-style-type: none"> – додаткові деталі; – фігура зображена як така, що біжить; – парасолька 	Прагнення уникати проблем і пов'язаних з ними негативних переживань, посилення витіснення як психологічного захисту.	26	63,2%

Зауважимо, що ми сконцентрували увагу на типових проявах аспектах порушення адаптації та негативних наслідків переміщення, оскільки саме це є фокусом надання психологічної допомоги. Також отриманий типовий психологічний діагноз було покладено за основу при розробці рекомендацій щодо психологічної підтримки дітей ВПО.

2.2. Рекомендації щодо психологічного забезпечення адаптації дітей ВПО

На основі результатів теоретичного аналізу й емпіричного дослідження можемо надати такі рекомендації щодо психологічної підтримки соціально-психологічної адаптації вимушено переселених молодших школярів.

1. Створення підтримуючого середовища в школі:

– організація спеціальних програм адаптації для нових учнів, які включають в себе зустрічі з класними керівниками, однокласниками для ознайомлення з школою та її ресурсами:

– використання методів peer support, коли досвідчені учні або вчителі-ментори надають підтримку новим учням під час періоду їхньої адаптації.

2. Надання психологічної та соціальної підтримки:

– забезпечення можливості дітям ВПО отримувати професійну психологічну та соціальну допомогу працівником школи для розв'язання проблем і труднощів щодо навчання, соціальної інтеграції, щодо необхідності створення безпечного оточення.

– організація групових сесій для дітей-переселенців з метою спільного обговорення проблем і ситуацій, пов'язаних з процесом адаптації, де діти можуть ділитися своїм досвідом та підтримувати один одного.

3. Розвиток культурної компетентності:

– впровадження індивідуальних форм навчання і виховання із урахуванням культурних особливості учнів, сприяння включенню дітей до нового культурного середовища;

- організація інтерактивних занять, які допоможуть дітям з різних культур зрозуміти та поважати один одного, бути толерантними.

4. Створення умов для соціальної інтеграції:

- забезпечення можливостей для участі дітей у широкому спектрі позашкільних та позакласних заходів, які сприяють їхній соціальній інтеграції;

- створення проектів та ініціатив, що сприяють спільному навчанню та співпраці між дітьми різних культур.

5. Сприяння сімейній адаптації:

- організація сесій для батьків, на яких вони можуть отримати інформацію та підтримку з питань, пов'язаних з освітою, здоров'ям та соціальними послугами;

- створення мережі підтримки для сімей, де вони можуть обмінюватися досвідом та знайомитися з різними аспектами життя в новій спільноті.

Отже результати емпіричного дослідження дозволити визначити особливості актуального емоційного і соціального стану вимушено переселених дітей, соціально-психологічні фактори, що впливають на їхню адаптацію. На основі зібраних даних було сформульовано рекомендації для поліпшення процесу адаптації, які спрямовані на підвищення психосоціального благополуччя та успішності цих дітей.

ВИСНОВКИ

Адаптація дітей-переселенців до нового середовища є складним та багатограним процесом, на який впливає ціла низка психологічних, соціальних та освітніх факторів.

Успішна інтеграція дітей, які зазнали вимушеного переміщення, вимагає комплексного підходу, спрямованого на підтримку їхнього психічного здоров'я, розвиток необхідних соціальних навичок та створення сприятливого освітнього та соціального середовища. Ключовими є надання кваліфікованої психологічної допомоги, посилення співпраці між школою, родинами та громадою, а також послідовний моніторинг та коригування процесу адаптації. Подолання травматичного досвіду, пов'язаного з вимушеним переміщенням, є важливим завданням у процесі адаптації дітей.

У першому розділі ми проаналізували аспекти адаптації дітей до шкільного середовища. У дітей-переселенців процес адаптації також ускладнюється нестабільними психологічними та емоційними станами, спричиненими травматичним досвідом. Травматичні події можуть спровокувати різноманітні поведінкові та емоційні проблеми у дітей, тому важливо контролювати та повністю підтримувати переживання, самовираження та відновлення дитини. Вони можуть включати почуття незахищеності, страх перед майбутнім, спалахи гніву, агресію, сором і провину, відчуженість та ізоляцію від оточення. У дітей можуть бути проблеми з навчанням, порушення когнітивної діяльності, психосоматична симптоматика.

Психосоціальна адаптація дітей ВПО залежить від ефективного спілкування та взаємодії з іншими дітьми і дорослими, а також від пов'язаних з цим видів діяльності. Процес адаптації учнів молодших класів залежить від їхніх особистісних особливостей, тому в залежності від ситуації триває різний час.

Навчальний процес, який проводиться в нових і незвичайних ситуаціях з використанням різних форматів навчання призводить до поганої адаптивності дітей ВПО. Це призводить до зниження навчальної активності, порушення психічного здоров'я, деформації міжособистісних стосунків, розвитку невротичних станів, формування девіантних форм поведінки тощо.

У другому розділі описано організаційні та результативні аспекти емпіричного дослідження особливостей адаптації вимушено переміщених дітей молодшого шкільного віку, на основі яких запропонували рекомендації щодо психологічної підтримки процесу адаптації дітей-переселенців до нових освітніх, культурних та соціальних умов.

Важливо розуміти, що кожна дитина-переселенець має унікальний досвід та потребує індивідуального підходу в наданні професійної психолого-педагогічної підтримки.

Результати емпіричного дослідження підтвердили необхідність подальших зусиль у розробці індивідуалізованих програм та стратегій підтримки адаптації вимушено переселених дітей. Важливо надавати цим дітям не лише матеріальну допомогу, але й емоційну та психологічну підтримку, щоб вони могли успішно інтегруватися в нове оточення та розвиватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дітей до навчання у школі в діяльності психологічної служби: методичні рекомендації / за наук. ред. В.Г. Панка. Київ, Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2013. 102 с. URL: <https://dnmcps.com.ua/sites/default/files/2020-01/28/1-5/Адаптація%20дітей%20до%20навчання%20у%20школі%20в%20діяльності%20психологічної%20служби.%20Методичні%20рекомендації.pdf>
2. Адаптація дітей іммігрантів до нових освітніх середовищ: теоретичні та практичні аспекти / за ред. Н. М. Лихацької Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАН України, 2019. 180 с.
3. Адаптація учнів до шкільного навчання. 1-10 класи / Уклад.: О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій; За заг. ред. Л. Д. Покроєвої. Харків: Вид-во «Ранок», 2011. 192 с.
4. Алексеєнко Т. Ф, Биби́к Д. Д., Гончар Л. В, Куниця Т. Ю. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців: посібник; за ред. Т. Ф. Алексеєнко. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 208 с. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/723131/1/3%20Соціально-педагогічний%20супровід_web%20\(3\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/723131/1/3%20Соціально-педагогічний%20супровід_web%20(3).pdf)
5. Березовська Л. І., Смоляк М. А., Психологічні особливості адаптації школярів до навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. Серія «Питання психології». 2014. № 4 (41). С. 162-167. URL: http://dspace.s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/279/1/Березовська%20Смоляк_Психологічні%20особливості%20адаптації%20школярів%20до%20навчання.pdf
6. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2014. № 1. С. 233-242. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1155/1/1-2014bmisnl.pdf>

7. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2019. № 2 (49). С. 19-30.
http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8946/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_59.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Борисова О. В., Знаткова О. М., Кульга О. О., Нікітіна В. В. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 468 с.
9. Вишневський В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Збірник тез II Міжнародної наукової конференції (21-22 квітня 2022 р., м. Тернопіль). С. 3-5. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37882/2/MCTD_2022_Vyshnevsky_V-Psychological_adaptation_3-5.pdf
10. Волочок В. Соціально-психологічна адаптація вимушено переселених осіб. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога*: Матеріали ІХ науково-практичної інтернет-конференції (28 листопада 2022 р.). URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/28/99/769>
11. Гавриловська К. Психологічний супровід у складних життєвих обставинах. *Актуальні проблеми психічного здоров'я*: Збірник наукових праць (25 травня 2023 р.) / Ред. колегія: К. Гавриловська, Ю. Дем'янчук, І. Загурська, Н. Портницька, І. Тичина. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 228-232. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37816/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202023.pdf>
12. Гура Є. І. Теорія розвитку особистості: Адаптація в ранньому дорослому віці: монографія. Дніпропетровськ: Журфонд, 2014. 169 с.

13. Діброва В. Особистісне майбутнє внутрішньо переміщених осіб: стратегії конструювання. *Проблеми політичної психології*. 2023. Т. 13. Вип. 13 (27). С. 65-76. URL: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/130>.

14. Жданович Ю. М. Особливості адаптації дітей вимушених переселенців. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць*. Вип. 19. Т. 1. С. 204-213. URL: https://lib.iitta.gov.ua/708775/1/_21-1_204-213_Жданович.pdf

15. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015 №4 (29). С. 47-53. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229855902.pdf>

16. Коваленко А. Б., Хачатурян Ю. Р. Особливості соціально-психологічні адаптації дітей-мігрантів в освітньому середовищі. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2020, №3(53). Том 1. С. 5-19. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2020-53-3-1-5-19>

17. Козубовська І., Шикітка Г. Наукові підходи до розуміння термінів «адаптація» і «соціалізація» особистості. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2019. Вип. 10. С. 98-103. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27585/1/НАУКОВІ%20ПІДХОДИ%20ДО%20РОЗУМІННЯ%20ТЕРМІНІВ%20«АДАПТАЦІЯ».pdf>

18. Коробка Л. М. Соціально-психологічна адаптація спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 76-82.

19. Котух О. В. Психологічне благополуччя внутрішньо переміщеної особи: адаптація та інтеграція в нову громаду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2023. Вип. 1. С. 56-61. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1289/1242>

20. Куліченко В. В. Особливості надання психологічної допомоги вимушено переміщеним особам із наслідками травматизації. *ГАБІТУС:*

Науковий журнал. 2023. № 49. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». С. 123-128. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/49-2023/21.pdf>

21. Мазіна Н. Є. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб: підходи до виміру. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. 2016. Вип. 12. С. 131-138.

22. Максименко С. Д. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології*: монографія / за заг. ред. В. П. Садкового, О. В. Тімченка. Харків. 2017. С. 351-368.

23. Методика «Людина під дощем». URL: <https://dytpsycholog.com/2015/08/05/людина-під-дощем/>.

24. Методика «Мій клас». URL: <https://dytpsycholog.com/2015/методика-мій-клас/>.

25. Москвяк Н. В., Федоренко В. І. Інтегральні критерії адаптації молодших школярів. *Довкілля та здоров'я*. 2012. № 3. С. 13-16.

26. Ніконова Д. О. Соціально-економічна адаптація внутрішньо переміщених осіб через державні установи. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 3. С. 75-80.

27. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / авт. кол.: Герило Г. М., Гніда Т. Б., Корнієнко І. О., Луценко Ю. А.; заг. ред. Ю. А. Луценко. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/713018/1/Організація_супроводу_10_12.pdf

28. Психологічний супровід та соціально-педагогічна робота: матеріали для використання в роботі під час воєнних дій. *Державна наукова установа «Інститут модернізації освіти»*. URL: <https://imzo.gov.ua/psychologichnyi-suprovid-ta-sotsialno-pedahohichna-robota/materialy-dlia-vykorystannia-v-roboti-pid-chas-voiennykh-diy/>

29. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навчально-методичний посібник / І. О. Луценко, А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська; за наук. редакцією І. О. Луценко. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24604/Psykholoho-Pedahohichni%20Suprovid.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

30. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін.; за ред. Л. С. Волинець Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pozashkilna/psychologichna-sluzhba/pos-bnik-shhodo-psixosocz-alno-dopomogi.pdf>

31. Путінцев А. В., Пащенко Ю. Є. Адаптація до внутрішньо переміщених осіб у регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С. 110-121. URL: <http://efm.vsau.org/storage/articles/February2020/xtQNxOpxpLu5m2UOqLcS.pdf>

32. Сікора Я. Адаптація як об'єкт наукового дослідження: педагогічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2022. Вип. 2 (51). С. 135-139. URL: http://eprints.zu.edu.ua/34717/1/visnyk_2%2851%29_2022-135-139.pdf

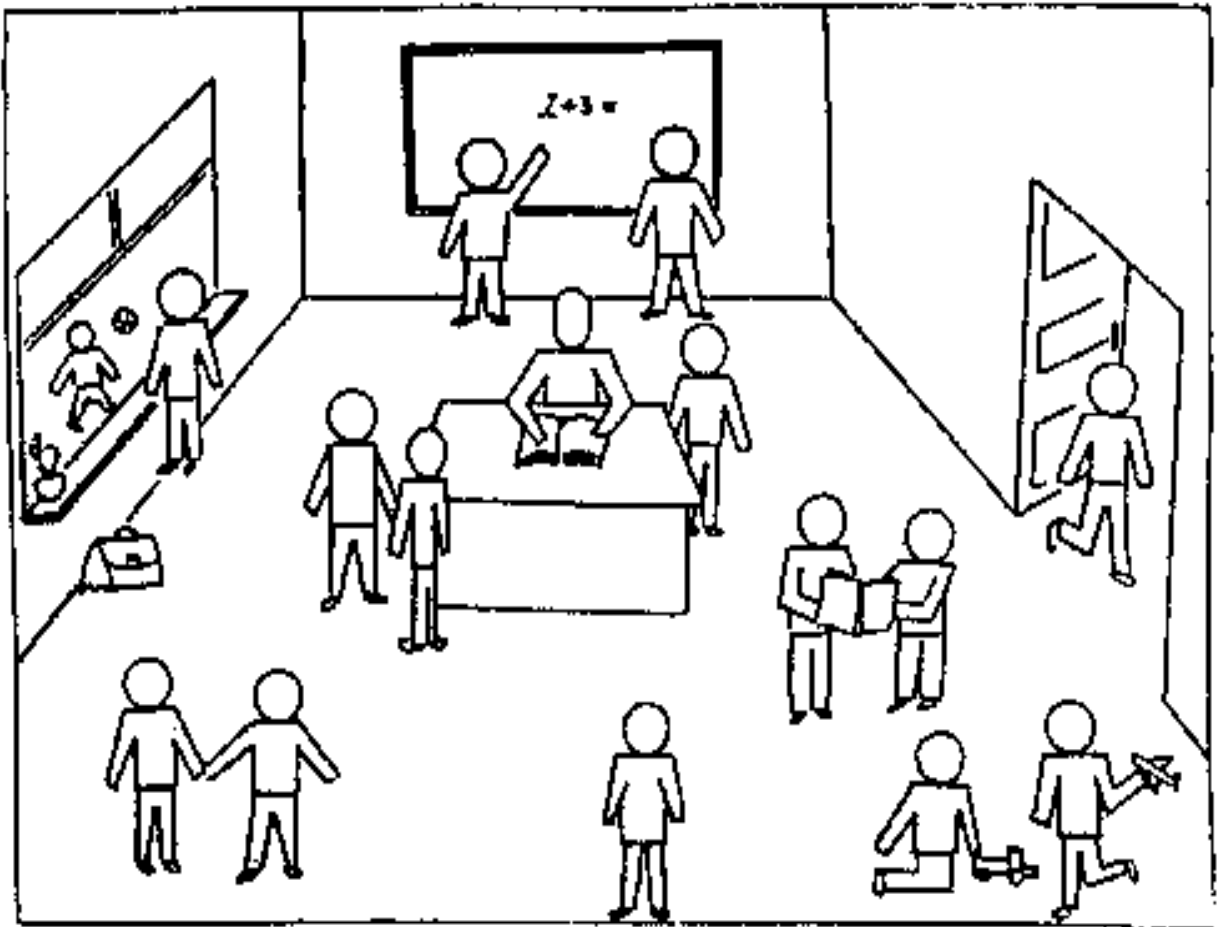
33. Спринська З. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 50-56. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/11.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Мій клас»

Стимульний матеріал

Додаток Б

Інтерпретація малюнків за методикою «Людина під дощем»

Елементи малюнку	Інтерпретація
Загальне враження від малюнку	
<i>Атмосфера зображеного</i>	Настрій персонажа – актуальний емоційний стан досліджуваного
<i>Додаткові деталі</i>	Всі додаткові деталі (будинки, дерева, машини тощо) або предмети, які людина тримає в руках (сумка, квіти, книги тощо) – відображення потреби в додатковій зовнішній опорі, у підтримці, у прагненні уникнути вирішення проблем шляхом переключення і заміщення діяльності
Трансформація фігури людини	
<i>Збільшення розміру фігури</i>	Схильність до мобілізації зусиль у складних ситуаціях.
<i>Зменшення розміру фігури</i>	Потреба у захисті і допомозі, заступництві, схильність до депресивних станів у стресових ситуаціях
<i>Зображення людини протилежної статі</i>	«Ввімкнення» поведінкових програм, запозичених у конкретних людей з найближчого оточення (мам, бабусь)
<i>Розташування фігури</i>	
<i>Фігура зміщена у верхню частину аркуша</i>	Схильність до відходу від дійсності, до втрати опори наявності захисних механізмів за типом фантазування, невиправданого надмірного оптимізму
<i>Положення фігури в профіль або зі спини</i>	Прагнення відмовитися від світу, тенденція до самозахисту
<i>Фігура розташована у нижній частині аркуша</i>	Наявність депресивних тенденцій, почуття незахищеності
<i>Зображення зміщене ліворуч</i>	Наявність імпульсивності в поведінці, орієнтацією на минуле, залежність від матері
<i>Зображення зміщене праворуч</i>	Наявність орієнтації на оточення і, можливо, залежність від батька
<i>Зображення розташоване переважно у верхній частині аркуша</i>	Висока самооцінка, незадоволеність своїм становищем у суспільстві, недостатнє визнання оточуючими
<i>Зображення розташоване переважно у нижній частині аркуша</i>	Низька самооцінка, невпевненість у собі, пригніченість, нерішучість, страхи, пов'язані з самопрезентацією, незацікавленість у своєму становищі в суспільстві

Елементи малюнку	Інтерпретація
Напрямок фігури людини	
<i>Фігура повернена ліворуч</i>	Увага зосереджена на собі, своїх думках, переживаннях у минулому
<i>Фігура повернена праворуч</i>	Спрямованість у майбутнє, активність
<i>Фігура зображена спиною</i>	Прояв замкнутості, уникнення проблем і конфліктів
<i>Фігура зображена як така, що біжить</i>	Установка тікати від важких життєвих ситуацій, уникати неприємностей
<i>Фігура зображена як така, що крокує</i>	Хороша адаптація
<i>Фігура зображена як нестійка</i>	Напруження, відсутність рівноваги
Засоби захисту від дощу	
<i>Одяг</i>	Наявність захисного одягу на зображенні – потреба у додатковому захисті від проблем, відсутність одягу – ігнорування проблем, імпульсивність реагування на них,
<i>Парасолька</i>	Розмір і розташування парасольки по відношенню до фігури людини вказують на інтенсивність дії механізмів психічної захисту; на залежність від дорослих, які розв'язують усі проблеми дитини (великий розмір).
<i>Відсутність засобів захисту</i>	Погана адаптованість, потреба в захисті
Атрибути дощу	
<i>Краплі</i>	Рідкі, неяскові – тимчасова, перепона; важкі, зафарбовані краплі або лінії – важка, постійна Врівноважені, однакові штрихи, в один бік вказують на про збалансоване оточення. Безладні штрихи – навколишнє середовище тривожне, нестабільне. Вертикальні штрихи вказують на впертість, рішучість. Короткі, нерівні штрихи по всьому полю – на тривогу і сприйняття навколишнього середовища як ворожого.
<i>Хмари</i>	Символ очікування неприємностей (кількість хмар, їх щільність, розмір, розташування). Важкі грозові хмари, що займають все небо – високий рівень тривожності, депресивний стан.
<i>Калюжі, бруд</i>	Символічне відображення наслідків тривожної ситуації – переживання, які залишаються після «дощу» (форма, глибина, бризки, розташування) Якщо людина стоїть в калюжі, це може означати незадоволеність, втрату орієнтирів